Varhany v naší diecézi (10)

Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Skutči a poutní chrám Panny Marie Pomocnice na Chlumku

Další putování za varhanami v královéhradecké diecézi nás nejprve zavedlo do Skutče, do děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie. První písemná zmínka o něm je z roku 1350, původně gotická stavba byla po požáru renesančně upravena. Hlavnímu oltáři vévodí kopie obrazu Petra Brandla Nanebevzetí Panny Marie, jednoho z vrcholných děl mistra českého baroka. Po stranách stojí plastiky svatých z 18. století. Při pohledu na kůr vidíme dvě slohově odlišné varhanní skříně. Jak k tomu došlo?

„Je to skutečně poněkud neobvyklé řešení. Většinou se při přestavbě varhan buď použila původní varhanní skříň nebo se postavil nástroj nový, včetně varhanní skříně. Zde se varhanář v roce 1931 rozhodl pro toto zajímavé řešení. Ale pojďme od začátku,“ ujímá se slova můj průvodce, varhanní virtuóz a organolog, profesor Václav Uhlíř.

Původní nástroj, jehož nádherně zdobenou varhanní skříň vidíme vestavěnou v zábradlí kůru, postavil Václav Pantoček z Dačic v roce 1721. V pamětní knize farnosti se o tom dochoval tento zápis: *„Obětavostí pana děkana byl chrám Páně příslušnými oltáři opatřen. Avšak k oslavení služeb Božích scházely ještě libozvučné varhany, podporující nábožný zpěv službám božím přítomných. Tam ještě na kruchtu smutným okem hledíval dobročinný pan děkan Matheides, a proto, vida, že záduší chudé jest a milostivý patron Šťastný z Valdštýna takovou oběť přinésti nemůže neb nechce, otevřelť opět štědrou svou ruku a chrám Páně zvučnými varhanami na svůj náklad v roce nám nepovědomém obdařil.“*

Je zajímavé, že zakázku tehdy získal varhanář z Dačic, které leží až u samých hranic s Rakouskem. Při tom v nedaleké Chrudimi působil v té době varhanář Jan Jiří Herman, který se proslavil stavbou varhan v sousední Luži (1714). Ale proč, to už se asi nedozvíme. Z písemných materiálů se dočteme pouze to, že smlouva byla sepsána v roce 1717 a v roce 1721 byla zaplacena poslední splátka. Nástroj měl 2 manuály, 18 rejstříků a byl vestavěn ve dvou patrech do zábradlí kůru. V horním patře byl umístěn hlavní stroj, pod ním pozitiv a pedál stál za zády varhaníka.

„Z té staré barokní skříně ještě něco slouží?

Částečně ano. V roce 1931 byl do Skutče povolán rychnovský varhanář Václav Poláček a celý varhanní stroj kromě zmíněné skříně odstranil. Za barokní varhanní skříň postavil nový nástroj s pneumatickou trakturou, přičemž hrací stůl vestavěl na stejné místo, kde stál původní hrací stůl – v zadní části postamentu varhan. A do barokní varhanní skříně vestavěl

(Skuteč, nový hrací stůl s dotykovým displejem

Václav Poláček ještě vedlejší (druhý) manuál, který se mu do nové varhanní skříně již nevešel. Trvanlivost pneumatických varhan však nebyla zdaleka tak dlouhá, jako tomu bylo u těch předchozích. Už po 40 letech provozu byl nástroj velmi nespolehlivý.

Po roce 1995 se díky tehdejšímu starostovi a zároveň varhaníkovi Pavlu Novotnému podařilo prosadit a finančně zabezpečit další přestavbu. Ze zvažovaných variant byla zvolena přestavba na elektropneumatický systém ovládání a práce byla zadána olomouckému varhanáři Ivo Roháčovi. Tento varhanář zde aplikoval vlastní patentovaný systém bezkontaktního elektronického ovládání. Systém umožňuje i řadu pozoruhodných přídavných zařízení. Varhanář podobným způsobem přestavěl již několik významných nástrojů. Za všechny jmenujme například varhany na Svatém Hostýně, na Velehradě, v Klokotech u Tábora, Jičíně a mnoho dalších. O kvalitě jeho práce svědčí i to, že v tomto roce byl Ivo Roháč přizván ke spolupráci na přestavbě našich největších varhan – v Olomouci u sv. Mořice, kterou by měl realizovat se slovinským varhanářem Antonem Škrablem.

„Na hracím stole vidím zabudovanou obrazovku. K čemu to slouží?

To je dotykový displej, na kterém varhaník ovládá a programuje různá pomocná zařízení, jako jsou například paměťové kombinace, crescendo, amplitudu tremola nebo ukládání hry na záznamník, případně paměťovou kartu. V devadesátých letech 20. století jsme takový displej mohli vidět maximálně v kokpitu letadel, a proto můžeme mluvit o jakémsi prvenství, které ve Skutči máme.

Těch vymožeností, které tento systém ovládání varhan umožňuje, je skutečně nepřeberné množství. Některé jsou možná až úsměvné, ale některé rozhodně stojí za pozornost. Například po zapnutí motoru se na displeji varhaníkovi ukáže čas, vlhkost, teplota vzduchu a aktuální výška ladění. To je rozhodně užitečné. Jsou zde ale i další praktické funkce, například záznamník hry. Varhaník si může svou hru natočit a pak si ji dole v kostele poslechnout, případně toto zařízení využít k pedagogickým účelům. Výška ladění nástroje se dá také transponovat (posouvat o několik půltónů směrem nahoru nebo dolů), což ocení zejména někteří sóloví zpěváci, ale i lid. Některé duchovní písně jsou totiž pro dnešního, ve zpěvu necvičeného člověka, položeny příliš vysoko a je pohodlnější (zejména ráno) píseň zpívat o nějaký ten půltón níž.

To však zdaleka není všechno. Máme tu také zařízení, které se dnes již běžně používá u keyboardů nebo digitálních varhan. Je to tak zvaný automatický pedál, díky kterému si může varhaník dát pedálové rejstříky do manuálu a nemusí nohy používat. K nejspodnějšímu tónu v levé ruce se automaticky přibere pedálový rejstřík. To je výhoda pro varhaníka, který neumí moc hrát nohama. Podobným způsobem zde funguje i funkce autosólo, což zase automaticky přibírá v diskantu barvu z vedlejšího manuálu. Pokud tedy zapnu současně obě funkce (autopedál a autosólo), mohu hrát na jednom manuálu bez nohou a zní mi pedál i barevně kontrastní melodie v diskantu.

Jak vidíte v souvislosti s tímto nástrojem další vývoj ve varhanářství?

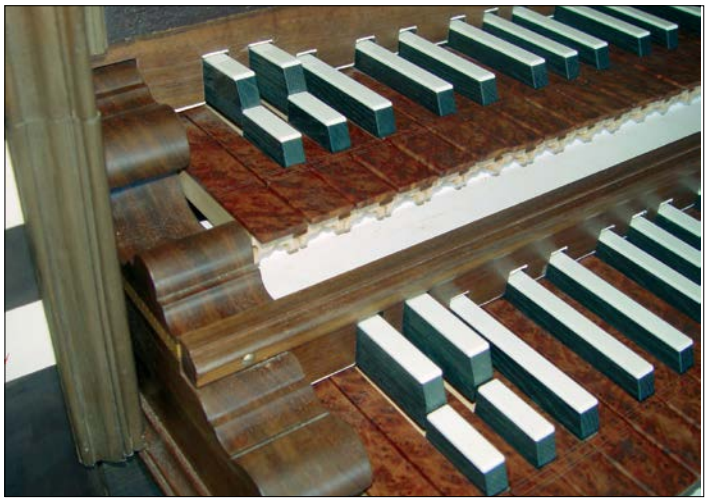
Již delší dobu se ve varhanářství polarizuje několik různých směrů. Jeden zastává až ortodoxní názor, že jedině tradiční, čistě mechanický systém ovládání s historickým (nerovnoměrným) způsobem ladění, klínovým měchem, případně vynechaným půltónem Cis je to pravé „stylové“. Další preferuje využívání všech dostupných technologických inovací a počítačových systémů. Dokonce se objevují i zvukově zajímavé kombinace klasických píšťalových varhan s digitálně zpracovanými rejstříky. Někdo má nejraději univerzální, a hlavně spolehlivý nástroj, jiný zase touží po replice francouzského symfonického zvuku atd.

Varhany v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Skutči

Myslím, že všechny názorové proudy mají své opodstatnění a teprve čas ukáže, co bylo pouze módním výstřelkem. Určité modernizaci se ale v budoucnu nevyhneme. Těžko si umím představit, že bychom čerpali vzduch pouze mechanicky a hráli při svíčkách. Snad jedině, kdyby nastal blackout. Prostě některé technické vymoženosti a ohled na potřeby současné liturgie nebo koncertní využití musíme respektovat.

Necelých 10 km je to ze Skutče do Luže. Dvouvěžový kostel Panny Marie Pomocnice křesťanů na čedičovém návrší Chlumek je jedním z nejvýznamnějších poutních míst východních Čech a nepřehlédnutelnou dominantou města. Monumentální chrám zbudoval v letech 1690–95 podle plánů P. I. Bayera ve stylu raného baroka italský v Čechách působící architekt G. B. Alliprandi. Iniciátorkou stavby byla hraběnka Marie Maxmiliána Eva Terezie Hiserlová, která odkázala kostel jezuitům. Do Luže je přivedla ještě před jeho výstavbou. Znovuotevřen byl po náročné rekonstrukci v prosinci 2010, kdy byla z tzv. norských fondů v projektu „Obnova interiéru poutního chrámu Panny Marie na Chlumku v Luži“ dokončena první část obnovy interiéru. Zahrnovala výmalbu kostela v původních barvách, celkovou rekonstrukci hlavního

Luže, klaviatury s lomenými oktávami

Luže, pedálnice s lomenými oktávami

oltáře a, což nás v tuto chvíli především zajímá, varhan.

Ještě dnes tady voní dřevo, obracím se na svého průvodce, profesora Václava Uhlíře.

Máte pravdu, varhaník je zde přímo obklopen dřevěnými částmi. Kromě dřevěné podlahy má před sebou mohutnou varhanní skříň, v rozích u zdi hradbu dřevěných pedálových píšťal a nad hlavou dřevěnou konstrukci se vzduchovou soustavou.

O stavbě varhan se v Okresním archivu v Litomyšli dochovala smlouva, kde se můžeme dočíst toto: *„Roku 1714 dne 6. měsíce máje jest uzavřen kontrakt mezi slovutnou residencí Tovaryšstva Ježíšova, patřící ke Košumberku, vysocectihodným panem paterem superiorem Janem Kotzem a mezi uměníznalým panem varhanářem Janem Hermanem z Chrudimi. Podle něhož pan varhanář se zavazuje, že postaví nový, trvale dobře laděný varhanní nástroj v kostele Matky Boží, a to tak, že nástroj k sv. Václava tento rok bude dokončený. Za svoji námahu a práci slibuje mu vysocectihodný pan pater superior dát 400 zlatých“.*

Jelikož se jedná o jeden z mála písemně doložených nástrojů varhanáře Jana Hermana, dá se hovořit o unikátu. Zajímavé je, že zdejší nástroj i nástroj ve Skutči mají velmi podobnou historii. Oba vznikly ve stejném období, na začátku 18. století, a oba sloužily až do začátku 20. století. Poté je dosti necitlivě přestavěl stejný varhanář – Václav Poláček z Rychnova nad Kněžnou.

Ve Skutči ponechal Poláček pouze varhanní skříň a v Luži ponechal alespoň vzdušnici hlavního stroje a několik píšťalových řad. Vyměnil však vzdušnice druhého manuálu a pedálu, vyměnil traktaturu a přestavěl hrací stůl i vzduchovou soustavu. Dle kronikáře byl hlavní nemocí varhan *„marasmus senilis“* (stařecké chřadnutí). Dále se v kronice můžeme dočíst, že dle původního úmyslu měly být varhany pro nedostatek peněz pouze opraveny, ale nakonec byla zvolena nákladnější varianta a varhany byly *„poněkud zmodernizovány“*. A tak v roce 1912 Václav Poláček varhany přestavěl.

Historie obou varhan se kolem roku 2000 opět opakovala a oba nástroje byly opět rekonstruovány. Na rozdíl od Skutče, kde se rekonstrukce ubírala cestou modernizace, byly varhany v Luži vráceny do původního stavu.

Při pohledu na klaviatury vidím něco neobvyklého, jakýsi půltón nad půltónem.

To je tak zvaná lomená oktáva. Hovořili jsme už několikrát o krátkých oktávách. Znamená to, že ve velké oktávě chybí půltóny Cis, Dis, Fis, Gis a všechno je jinak uspořádané. U lomené oktávy chybí pouze dva půltóny – Cis a Dis. Půltóny Fis, Gis zde nechybí, ale jsou zakomponovány do krátké oktávy tak, že půltón Fis je rozdělen na dvě patra, z nichž na první části zní tón D a na druhém zní Fis. Podobně je tomu s půltónem Gis, kde v prvním patře zní tón E a ve druhém Gis.

Proč to dělali tak složitě?

Na to odborníci dosud nenašli uspokojivou odpověď. Je celkem pochopitelné, že v době baroka se u českých varhan půltóny Cis, Dis, Fis, Gis ve velkém téměř nepoužívaly. Byla to praxe, která se vyskytovala převážně u barokních varhan v tehdejší jihoněmecké oblasti, kopírující přibližně tehdejší habsburskou monarchii. Varhanní hudba se komponovala převážně v tóninách s menším počtem předznamenání, kde netemperované ladění znělo velmi příjemně. Mimo jiné se tím ušetřilo místo i peníze. Lomená oktáva se obvykle stavěla u významnějších nástrojů, ale pro jejich omezené využití se později často odstraňovala a mnoho se jich už nedochovalo. V královéhradecké diecézi jen v Dobřenicích a v Pohledu.

U drtivé většiny těchto historických nástrojů se lomená oktáva stavěla pouze v manuálu. V Luži ale byla na základě archivních dokladů obnovena lomená oktáva i v pedálu. A dokonce dvakrát lomená. Velká oktáva kopíruje řazení tónů jako v manuálu a v malé oktávě je ještě jedna dvojice půltónů. Nad tónem cis je druhé patro s tónem o oktávu níž (velké Cis) a podobně je tomu u tónu dis/Dis. To je rarita, která nemá v Čechách obdoby,

a mimo jiné i tím nástroj získal velkou popularitu.

Zapomněl jsem ještě uvést, že nástroj restaurátorsky rekonstruoval Rudolf Valenta ze Zbraslavi v roce 2010. Kromě vrácení původní dispozice bylo obnoveno i původní historické ladění, které je nyní 390 Hz, což je o celý tón níž než normální ladění (440 Hz). Pro lidový zpěv je to možná příjemnější, ale prakticky to znemožňuje souhru s ostatními nástroji. Nástroj má po obnově dva manuály a 17 rejstříků, což není na tak velký prostor mnoho. Ale díky krásné akustice je zvuk varhan velmi ušlechtilý. Restaurována byla i pozoruhodná varhanní skříň, která je nyní celá zlacená a bohatě zdobená řezbami i figurální výzdobou.

„Jak tak nahlížím panu profesorovi Uhlířovi přes rameno, zaujme mě portrét ženy sedící u varhan před námi na hracím stole.

Takhle bývala znázorňována sv. Cecilie, patronka duchovní hudby, muzikantů, zejména varhaníků, zpěváků, básníků a řemeslníků, zhotovujících hudební nástroje. Zdejší olejomalba je fantazie dobového malíře, který chtěl zaznamenat podobu nástroje, ale aby zachytil i prospekt varhan, musel sv. Cecilii posadit do průčelí varhan. Obraz je poměrně známý, ale málokdo ví, že jeho originál je třeba hledat právě tady na Chlumku.

Eva Zálešáková

Varhany kostela Panny Marie v Luži

Knižní tipy

Nakladatelství Doron

Uhřice 76, 683 33 Nesovice
Tel.: 517 367 656, doron@doron.cz
www.doron.cz

P. René-Luc

Patnáct podobenství

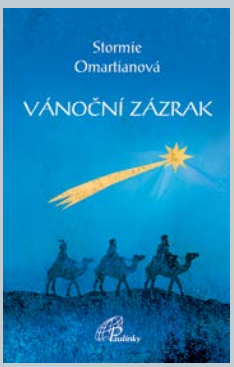
René -Luc je známým kazatelem a misionářem, založil a vede diecézní školu evangelizace CapMissio, působící především mezi univerzitními studenty. Právě z jeho oblíbených katechezí pro mladé se zrodila tato kniha, v níž objasňuje některé křesťanské pojmy pomocí obrazů z běžného života. *Brož., 199 Kč.*

Nakladatelství Paulínky

Jungmannovo nám. 18, 110 00 Praha 1
t. 224 818 757, objednavky@paulinky.cz
www.paulinky.cz

Stormie Omartianová

Vánoční zázrak

Vyprávění o Kristově narození současným jazykem nás může provázet dobou adventní, hodí se i jako vánoční dárek. *Váz., 128 s., 249 Kč*